

General-potpukovnik
MILIJA STANIŠIĆ

O jedinstvu političke i vojne komponente u strategiji narodnooslobodilačkog rata

Oslobodilački i revolucionarni rat naroda Jugoslavije 1941—1945. godine koncipiran je i vođen u jedinstvu političke i vojne komponente oružane borbe. Njegov dinamičan razvoj je uslovio da se to jedinstvo ispoljavalo u posebnim sadržajima i oblicima u svakoj od njegovih etapa, naročito kad je riječ o oružanim snagama. To je naročito uočljivo kad se razmatra završni period NOR-a. Cilj našeg izlaganja je da se sadržaj i oblici ispoljavanja jedinstva političke i vojne komponente borbe u završnim operacijama za oslobođenje zemlje jače istaknu i podrobnije naznače, nego što je to učinjeno u glavnim referatima koji su podnešeni na ovom naučnom skupu.

Narodnooslobodilački rat se odigrao u epohi istorijskog buđenja naroda, za koju je Tito prilikom posete Banduškom univerzitetu rekao: »U prošlosti velike sile su uspjevale da nametnu svoju volju materijalno slabijim narodima slanjem naoružanih ekspedicija od nekoliko stotina ili hiljada ljudi. . . Danas velike sile ne uspjevaju da pokore te iste narode ni poslije višegodišnjeg ratovanja sa stotinama hiljada najmodernije naoružanih vojnika«. U Evropi je ovom istorijskom vremenu davao pečat drugi svjetski rat, u kojemu su se u borbi protiv fašističkih sila udružile sve progresivne snage, što je mnogim narodima otvaralo perspektivu da se oslobode fašističkog ropstva i da u svojoj zemlji ostvare revolucionarne društvene promjene. Ova epoha se u vojno-tehničkom pogledu karakterisala impresivnim usavršavanjem ratne tehnike i njenom masovnom upotrebom u ratu.

Polazeći od tih bitnih elemenata savremene epohe, kao i od konkretnih društveno-političkih i vojnih uslova okupirane Jugoslavije, KPJ je izgradila koncepciju i doktrinu NOR-a, koji je organizovan i vođen u punom jedinstvu političke i oružane borbe. Jedinstvo i izukrštanost političke i vojne komponente borbe bilo je karakteristično ne samo za početni period rata već isto tako i u završnim operacijama za oslobođenje zemlje.

Društvena uloga oružanih snaga

Za uspješno vođenje NOB-a bilo je odlučujuće da se izgradi takva politička i vojna struktura narodnooslobodilačkog pokreta koja će mobilisati, pokrenuti i čvrsto organizovati najšire narodne mase u borbu protiv okupatora i njegovih slugu, a koja će obezbijediti istrajnost ustanka. Komunistička partija Jugoslavije je već prvih mjeseci borbi udarila temelje takvom sistemu, neprekidno ga usavršavajući i stavljajući težište na izgradnju oružane sile i narodne vlasti, oslanjajući se, pri tome, na podršku masovnih antifašističkih organizacija. Radi postizanja ciljeva NOR-a, uloga i zadaci svih tih struktura su bili jasno definisani i efikasno usklađeni.

Komunistička partija Jugoslavije je odredila ulogu oružanih snaga u narodnooslobodilačkoj borbi na osnovu svog filozofskog i političkog pogleda i stava da su otpor i oružana borba protiv okupatora stvar cijelog društva, a ne samo armije. Polazeći od cilja i karaktera NOR-a, a imajući na umu izukrštanost njegovih političkih i vojnih tokova, oslobodilačka i revolucionarna vojska, kao najorganizovanija snaga pokreta, imala je zadatak ne samo da vodi oružanu borbu protiv okupatora i kvislinga već i da aktivno učestvuje u organizovanju svenarodnog rata: da vodi političku borbu u narodu; da pruža, koliko god je više moguće, ekonomsku i zdravstvenu pomoć stanovništvu, i da ga štiti od neprijateljskog terora; da učestvuje u osnivanju narodne vlasti i masovnih antifašističkih organizacija i da im pruža pomoć u radu; i na kraju, da bude jemac izvojevanih rezultata borbe. U ukupnosti i jedinstvu svih tih funkcija i zadataka ispoljavala se uloga naše armije. Njena društvena uloga je postavljena tako da se mogla neprekidno i najaktivnije angažovati u rješavanju najvažnijih problema NOR-a. Tako je bilo tokom čitavog rata. Međutim, uslijed mijenjanja vojno-političkih prilika pomjeralo se i težište u ostvarivanju tako postavljene uloge, ili se ona ispoljavala u novim oblicima.

Krajem 1944. godine trajno je oslobođeno 70 odsto teritorije Jugoslavije, uključujući i glavni grad Beograd. U takvim uslovima u znatnoj mjeri je otpala potreba da se oružane snage angažuju, kao u prethodnom periodu, na organizovanju i pokretanju narodnih potencijala na oslobođenoj teritoriji jer su to mogle da urade druge strukture pokreta. Armija se tada mogla da koncentriše na izvršenje svog glavnog zadatka: da razbije i uništi snage okupatora i kvislinga. Zahvaljujući neprekidnom rastu svoje borbene moći tokom NOR-a, oružane snage su u završnim operacijama bile dovoljno snažne da same oslobode zemlju.

Formiranjem armija kao najviših operativno-strategijskih sastava, NOVJ je još više centralizovana. Jedinice su imale višenacionalni sastav, te je i time bio naglašen jugoslovenski karakter narodnooslobodilačke vojske. Ostvaren je princip da se »svi bore svuda«, i izražena je riješenost Jugoslovenske armije da ne odloži oružje dok ne oslobodi ne samo poslednji kutak zemlje već i one dijelove koje su imperijalisti otrgli od nje u prvom svjetskom ratu. Sve je to doprinijelo da Armija postane još značajniji instrument jugoslovenskog jedinstva, podstičući sve narode i narodnosti u borbi za konačno oslobođenje zemlje.

Narodnooslobodilačka vojska je od početka ustanka bila jemac revolucionarnih tekovina borbe, sa zadatkom da spriječi bilo koga da preotme narodu postignute rezultate njegove teške borbe. To je pitanje, upravo, krajem rata postalo naročito aktuelno. Brojne snage kontrarevolucije, koje su se pretvorile u najobičnije sluge okupatora, činile su grčevite napore i svakojake kombinacije da uz pomoć zapadnih saveznika očuvaju svoje pozicije u zemlji. Ali, takvi planovi se nijesu mogli ostvariti jer ih je sprečavala narodna armija koja je brojala oko 800.000 boraca, svrstanih u dobro naoružane divizije, korpuse i armije. To je bila respektivna snaga koja je narodu ulivala povjerenje i sigurnost da će postignuti rezultati borbe ostati u njegovim rukama. U tom trenutku, naše oružane snage nijesu imale zadatak da vode političku borbu sa snagama kontrarevolucije već da ih vojnički poraze. Taj zadatak su vrlo uspješno izvršile.

Sticajem okolnosti, naše oružane snage su od samog početka imale istaknutu međunarodnu ulogu. One su bile odlučujuća snaga i glavni instrument za međunarodno priznanje NOP-a. U tom pogledu stečeno je dragocjeno strategijsko političko i vojno iskustvo; narod koji se u ratu odlučno i uspješno borio za svoju slobodu zadobio je simpatije saveznika i bez formalnih ugovora o vojnom savezu, pa čak i onih država čije mu vlade, iz idejno-političkih razloga, nijesu bile naklonjene.

Krajem rata međunarodna uloga naše armije ispoljavala se u posebnom vidu: *Prvo*. Jugoslovenska armija je uspostavila samostalan strateški front od Dunava do Jadrana, povezujući savezničke frontove u Mađarskoj i Italiji. Njena sposobnost da drži samostalan front na Balkanu učinila je to da je sile Antihitlerovske koalicije smatraju važnim saveznikom. Takva ravnopravna uloga naše armije jačala je međunarodni ugled i položaj nove Jugoslavije. *Drugo*. Jačanje Jugoslovenske armije i uspostavljanje jedinstvenog fronta na jugoslovenskom ratištu bili su sigurna brana samovoljnom upućivanju snaga zapadnih saveznika na istočnu jadransku obalu ili u Makedoniju, radi spajanja sa snagama kontrarevolucije. *Treće*. Na oslobođenoj teritoriji Jugoslavije formirano je više antifašističkih jedinica od ljudstva okupatorskih armija. I time je iskazivan internacionalistički duh jugoslovenske revolucije. *Četvrto*. Desetine hiljada boraca i starješina NOVJ našlo se krajem rata u Italiji i SSSR-u, kao ranjenici ili na školovanju. Oni su tamo pokazali visok moral i primjerno dostojanstvo čime su manifestovali duh i snagu nove Jugoslavije.

Završne operacije za oslobođenje zemlje su pokazale i potvrdile da je Jugoslovenska armija uspješno obavila svoju (kompleksnu) društvenu ulogu, ostvarujući je u najtješnjem jedinstvu sa ostalim strukturama narodnooslobodilačkog pokreta.

Ljudski faktor i ratna tehnika

Naš narodnooslobodilački rat je bio sastavni dio one istorijske epohe koja se u vojno-tehničkom smislu smatra epohom »mehanizovanog rata« (rat tehnike). U tom periodu narasle proizvodne snage masovno su fabrikovale modernu ratnu tehniku, čija je uloga u ratu postala mnogo značajnija nego u prošlosti. Na početku drugog svjetskog rata fašističke armije su bile najopremljenije sredstvima ratne tehnike.

Koncepcija i doktrina NOR-a, kao stvaralački izraz političke strategije KPJ, uvažavala je ovaj istorijski *novum* i na savremen način je odgovorila na izazov tehničke nadmoćnosti. Na izrazitu tehničku premoć neprijatelja odgovorila je na strateškom nivou slijedećim stavovima: 1) oslanjajući se na revolucionarnu i oslobodilačku snagu mase, rat treba voditi na takav način kojim će se neutralisati tehnička nadmoćnost fašističkog okupatora, i koji će omogućiti da se postepeno mijenja vojni odnos snaga na ratištu u sopstvenu korist; 2) osnovna snaga i polazno ishodište NOR-a je čovjek, u jedinstvu njegove poli-

tičke svijesti, moralne čvrstine i borbene spremnosti; 3) borbu voditi svim sredstvima, a glavni izvor snabdevanja oružjem i opremom biće neprijatelj.

Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije se veoma uspješno snabdijevala lakim naoružanjem, a jedinice su do majstorstva ovladale raspoloživim borbenim sredstvima. Međutim, snabdijevanje teškim oružjem, iz objektivnih razloga, nije se moglo riješiti bez pomoći saveznika. Takvu pomoć smo i dobili u posljednjoj godini rata.

Prihvatanje raznovrsne rodovske i vidovske ratne tehnike, kao i efikasnost njene upotrebe bili su složeniji nego što se to do sada prikazivalo. Njihova složenost ogledala se najviše u slijedećem: 1) nije se radilo o evolutivnom procesu preoružavanja (koji je inače svojstven klasičnim armijama u ratu) već o kvalitativnom skoku; tada je formirano 27 artiljerijskih, dvije oklopne i pet inženjerijskih brigada, dvije vazduhoplovne divizije i dva samostalna vazduhoplovna puka; Ratna mornarica je u svom sastavu tada imala 16 naoružanih brodova, 57 patrolnih čamaca i 195 ostalih brodova. U velikom broju pješadijskih divizija formirani su svi rodovi i službe (osim tenkovskih) na nivou tehničke opremljenosti savremenih armija; 2) preoružanje jedinica moralo je da se izvrši u najkraćem roku i u vrijeme vođenja borbi; 3) nije se raspolagalo sa dovoljno stručnog kadra niti sa potrebnim brojem vojnih škola. Sve je to, naravno, izazivalo čitav niz složenih organizacijskih, materijalnih, kadrovskih i nastavno-stručnih problema za čije su rješavanje komande i partijske organizacije morale da ulože velike napore i da budu efikasni.

Posebne teškoće su proizlazile otuda što je novom ratnom tehnikom valjalo ovladati upotrebljavajući je efikasno u vrijeme prastaranja dotadašnjeg manevarskog rata u strategiju i taktiku koje je sve više karakterisao frontalni način vođenja rata. Za nov način vođenja rata nije se raspolagalo sa dovoljno vojno-stručnih znanja niti potrebnim borbenim iskustvom.

U cjelini posmatrano, prihvatanje nove ratne tehnike i ovladavanje sa njom predstavljali su tada veoma krupan i složen zadatak za NOV Jugoslavije. On je u tako složenim uslovima uspješno obavljen zahvaljujući u prvom redu opštem poletu i požrtvovanju starešina i boraca, koji su uspješno podsticale i razvijale partijske organizacije i komande. Međutim, te rezultate ne bi trebalo precijeniti. Radilo se, u stvari, samo o početnom uspjehu, koji nije bio dovoljan. Prirodno je i logično, da se za tako kratko vrijeme nije moglo ovladati upotrebom nove ratne tehnike do nivoa koji bi obezbjeđivao precizno planiranje operacija i bojeva i usklađenost rodova i vidova koju bi ka-

rakterisalo majstorstvo. Stoga je pomanjkanje vojnostručnih znanja i borbenog iskustva u upotrebi teške ratne tehnike znatno umanjivalo borbenu moć operativnih i taktičkih sastava. To je, naravno, i povećavalo naše gubitke.

Imajući u vidu naprijed rečeno, mišljenja sam da bi u sklopu naših današnjih priprema za rat bilo korisno da se sveobuhvatno i dublje analiziraju (i u vojnoj i u partijsko-političkoj oblasti) teškoće, uspjesi i slabosti u ovladavanju upotrebom nove ratne tehnike u završnom periodu rata.

Moralni činilac u završnim operacijama

Uopštenost i statičnost su u priličnoj mjeri svojstveni našem teorijsko-metodološkom pristupu u istraživanju i obradi moralnog činioca u NOR-u. Nedovoljno se izučavaju uslovi u kojima je moral postojao i konkretni oblici u kojima se ispoljavao. Pored toga, uprošćeno se prikazuje složenost procesa izgradnje borbenog morala. Sve je ovo dobrim dijelom prisutno i u referatu *Moralno-politički činilac naše NOV — odlučujući činilac pobjede u NOR-u* koji je podnešen na ovom skupu.

U kojim se konkretnim oblicima ispoljavao moralni činilac u završnim operacijama? Koji su tada bili glavni problemi izgradnje borbenog morala?

Za sve vrijeme NOR-a politička svijest je bila osnova i najznačajnija komponenta borbenog morala. Međutim, krajem 1944. i početkom 1945. godine nastale su bitne promjene u kvalitetu boračkog sastava. Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije dvostruko se brojno uvećala. Novi borci su najčešće mobilisani u vojsku po zakonskoj obavezi mada je i u tom periodu bilo dobrovoljaca. Znatno broj novomobilisanih boraca prije stupanja u vojsku bio je privržen NOP-u, ali su bili brojni i oni koji su služili u kvislinškim formacijama ili su duže bili podvrgnuti propagandi protivnika narodnooslobodilačkog pokreta. Pored toga, u završnom strategijskom obračunu (sudaru) sa okupatorom i kvislinzima nije bilo moguće da se novi borci postepeno kale kroz borbu već su odmah stupali u žestoke okršaje. Naravno, sve je to usložilo zadatak podizanja političke svijesti i jačanje borbenog morala.

Izgraditi u takvim uslovima idejno opredjeljenje i moralno-politički čvrste borce ni najmanje nije bilo jednostavno. Nove borce je, prije svega, valjalo temeljito upoznati sa ciljevima i karakterom

NOB-e, da bi iz svijesti o veličini i pravednosti borbe izvirala njihova idejno-politička motivacija za najaktivnije učešće i požrtvovanje u završnom periodu rata. Istovremeno, cjelokupan političko-vaspitni rad morao je u centru pažnje imati zadatke i obaveze oružanih snaga u završnim operacijama, držeći ih neprekidno i dovoljno naglašeno pred očima boraca i starješina. Upravo u jedinstvu i »ravnoteži« tako postavljenih propagandnih i agitacionih zadataka izgrađivale su se idejno-političke komponente borbenog morala u završnim operacijama. Ali, u tom radu je bilo i manjkavosti: u svim jedinicama partijsko-politički rad nije bio podjednako intenzivan niti je bio dovoljno usmjeren da se kod svakog borca razvije svjestan odnos prema ciljevima i zadacima borbe. To se, svakako, moralo negativno odražavati na moralno naprezanje pojedinaca i jedinica. Navedene slabosti u političko-vaspitnom radu najvećim dijelom su bile uslovljene nedovoljnim idejno-teorijskim obrazovanjem i nedostatkom političke kulture nižeg partijsko-političkog kadra, koji je u to vrijeme brzo uzdizan iz redova starijih boraca.

Uspješno vođenje oružane borbe je za sve vrijeme bilo jedan od glavnih izvora borbenog morala Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije. Moral i borbeni duh jedinica ništa nije moglo podići kao što su to činili njihovi uspjesi u borbi. Borci i starješine su se od prvih dana ustanka u praksi uvjerali da je njihov način vođenja oružane borbe uspješniji od neprijateljskog, i to je snažilo i razgoričavalo njihovo samopouzdanje i vjeru u pobjedu. Međutim, prelazak glavnine NOVJ sa dotadašnjeg manevarskog načina vođenja rata na strategiju i taktiku frontalnog drugačije se odražavao i u oblasti morala. U novim uslovima vođenja rata moralo se na bojnopolju dokazati da je način vođenja rata i u završnim operacijama za oslobođenje zemlje od strane NOVJ i Jugoslovenske armije efikasniji od protivničkog. Ali, na početku tog perioda iz prethodno navedenih razloga, njen način vođenja rata nije, kao u ranijem periodu, iskazivao superiornost, jer su gubici jedinica u frontalnim borbama bili veći, a uvjerenost u efikasnost sopstvenog načina vođenja rata se kolebala. U takvim uslovima partijsko-politički rad je usmjeren prema novoiskrslim vojnim potrebama, sa ciljem da se što prije ovlada ratnom tehnikom i njenom upotrebom. Suštinu tih problema — naročito za situaciju na sremskom frontu — reljefno je tada izrazio politički komesar Prve proleterske divizije:¹

»Sada i odsada, najosnovniji zadatak političkog rada je: ako je odbrana — ni koraka nazad, ni metar zemlje, ni jedan naš rov, ni

¹ Vlado Šćekić, *O političkom radu u jedinicama danas*, list Prve armije »Za pobjedu«, od 23. januara 1945. godine.

jednu kuću neprijatelju; ako je napad — neustrašivo, silovito (ako je potrebno metar po metar zemljišta osvajati) nezadrživo, vješto u neprijateljski rov, na neprijateljski tenk, u neprijateljsko selo, grad itd. Osposobiti jedinice za takve zadatke, koje imamo, biti uvijek spreman — tu je težište našeg i političkog i vojnog rada, to je zadatak i političkih rukovodioca. . . Znači, vojnički zadatak je najosnovniji zadatak i partijskih organizacija i svih boraca i rukovodioca. Mobilisati sve svoje snage da se on izvrši — to je dužnost i obaveza svih nas, to je najaktuelniji i gorući politički zadatak.«

Takvom orijentacijom i takvim naporima komandi jedinica, partijske i skojevske organizacije izgrađena je ratna vještina koja je i u završnom periodu NOR-a bila efikasnija od neprijateljeve. To je snažilo moral i ofanzivnost svih jedinica, sve do posljednjeg boja.

Unutrašnji odnosi u jedinicama NOVJ, izgrađivani na principima revolucionarne armije, takođe su bili nepresušan izvor njihovog borbenog morala. Polazeći od svog filozofskog stava i strategijske postavke da je čovjek osnovna snaga i glavni činilac narodnooslobodilačkog rata, Komunistička partija Jugoslavije je cjelokupnom svojom djelatnošću nastojala da udruži i čvrsto poveže snagu ljudi u vojsci, izgrađujući žive i tanane niti povjerenja, ljubavi i solidarnosti. U tom duhu su djelovale i partijske organizacije i komande jedinica. Na taj način snaga narodne armije slila se u jedinstvenu cjelinu. Svaka jedinica je bila složan i čvrst borbeni kolektiv, koji je bio nadahnut i vođen idejom da je borba za pobjedu narodnih interesa glavni smisao njihovog postojanja. Međutim, u završnom periodu NOR-a u formiranju unutrašnjih odnosa nastajale su izvjesne izmjene. Krajem 1944. i početkom 1945. godine, prerastanjem NOVJ u modernu regularnu armiju, povedena je borba protiv »partizanštine« i za suprotstavljanje »gvozdene discipline«, sa ciljem da se brže savladaju »krupni i složeni organizacioni i operativni zadaci«. Osim toga, jedinice su trostruko brojno narasle. U takvim uslovima ranije četne i bataljonske konferencije (»mali parlamenti«) nijesu više imale onu aktivnu ulogu u izgradnji moralnog lika i borbene moći jedinica. Kao veoma pogodan oblik za prenošenje društvene odgovornosti na borce u borbi za izgradnju armije, te konferencije su u novim uslovima prerastale u oblik i sredstvo za objašnjavanje karaktera armije i njenih unutrašnjih odnosa, kao i odluka i stavova komandi jedinica i partijskih rukovodstava.

Moral Armije je počivao na temeljima njenog neraskidivog jedinstva sa narodom. Zajednički interesi naroda i vojske bili su najznačajnija komponenta i objektivna pogodnost za uspostavljanje pri-

snih veza među njima. Prihvatajući ciljeve NOP-a, narodne mase su stvarale sopstvenu vojsku. Vojska se borila za narod i iz njega je crpila svoju snagu. Političko-vaspitnim radom postizano je da svaki borac i starješina shvati suštinu i značaj povezanosti vojske i narodnih masa. Međutim, krajem rata stvari su se u tom pogledu mijenjale. Novi borci i starješine nijesu imali mogućnost da na sopstvenom iskustvu spoznaju značaj sudbinske povezanosti Armije i naroda. Pored toga, i starješine i borci su krajem rata bili »opijeni« pobjedom i slavom, pa se nerijetko događalo da u praktičnom ponašanju zaboravljaju na svoja idejno-politička opredjeljenja i moralne norme. Budući da je Armija u završnim operacijama oslobađala mnoge gradove koje je okupator čitavo vrijeme držao u svojim rukama, partijsko-politički rad je u prvi plan isticao pitanje izgleda jedinica prilikom ulaska u naseljena mjesta, i brižljivog odnosa prema stanovništvu. Posebno je zahtijevano od starješinskog kadra da strogo vodi računa o svom moralnom liku, i da se u snabdjevanju jedinica i obračunavanju sa ostacima kontrarevolucije čvrsto oslanjaju na terenske organizacije narodnooslobodilačkog pokreta.

Moralna snaga jedinica izgrađivana je i na bogatim izvorima slobodarskih tradicija naših naroda. U političkom i kulturno-prosvjetnom radu borci i starješine su iscrpno upoznavani sa stoljetnim borbenim tradicijama naroda Jugoslavije, sa ciljem da shvate vrijednost slobode i potrebu žrtvovanja za slobodu. Međutim, krajem rata nije bilo vremena da se sa novodošlim borcima i starješinama iscrpnije obrađuju ova pitanja. Umjesto toga, političko-vaspitni rad je bio usmjeren pre svega ka tome da se novi borci što više upoznaju sa borbenim tradicijama jedinice u koju su stupili, podstičući ih da dostojno koračaju stazama svojih prethodnika.

Od prvog dana narodnooslobodilačkog rata SSSR i Crvena armija su bili izvorište i podsticaj moralne snage Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije. Komunisti su objašnjavali starješinama i borcima da je borba SSSR-a protiv fašističkog imperijalizma ujedno »borba za konačno socijalno i nacionalno oslobođenje čitavog naprednog čovječanstva«, a da je borba protiv fašističkog okupatora u Jugoslaviji u isto vrijeme ispunjenje internacionalističkog duga prema SSSR-u. Komunistička partija Jugoslavije je vaspitavala pripadnike Armije i narod da ljubav prema SSSR-u iskazuje pojačanom borbom protiv neprijatelja. Međutim, krajem 1944. i početkom 1945. godine veliki dio NOVJ susreo se sa Crvenom armijom. Jedinice dvije bratske armije ratovale su sada jedna uz drugu, dijeleći krupne uspjehe i poneke neuspjehe u borbi. Po prirodi stvari, raniji naši idealizovani

propagandni klišeji o Sovjetskom Savezu i njegovim ljudima dobijali su realnije dimenzije. U takvim uslovima, u centru agitaciono-propagandne djelatnosti nije više bilo popularisanja SSSR-a već da se borci i starješine usmjere da pokažu da se mogu uspješno boriti rame uz rame sa sovjetskim jedinicama. Kad su se u zajedničkim borbama uvjerali da to mogu postići, rasla je njihova moralna snaga, samopouzdanje i dostojanstvo.

Kao što se vidi, bitna svojstva moralne snage Armije i njeni izvori ostali su tokom cijelog rata isti, ali su se pomjerali težište i zadaci izgradnje borbenog morala u zavisnosti od okolnosti u kojima su djelovale oružane snage. Proces izgradnje borbenog morala bio je veoma dinamičan, i nije bio bez prepreka i bez propusta onih koji su ga stvarali. Snaga partijske organizacije u oružanim snagama — koja je zaista bila kvalitetna organizacija — nije bila u tome što je lako rješavala ova pitanja. Njena snaga je bila u tome što je na vrijeme otkrivala glavne političke i vojne probleme izgradnje i upotrebe Armije, i što je bila efikasna u borbi za savlađivanje teškoća. A bila je efikasna zbog toga što je u njenim redovima vladalo idejno i akciono jedinstvo, zasnovano na demokratskom centralizmu, i zato što su se partijska rukovodstva čvrsto oslanjala na stvaralaštvo partijskog članstva. To dragocjeno iskustvo naše revolucije moralo bi danas biti prisutnije u djelovanju SKJ u društvu.